

JAKUB KULIŚ

<https://orcid.org/0000-0003-3849-0781>

JAKUB.KULIS@FILHIST.UNI.LODZ.PL

Uniwersytet Łódzki

Wydział Filozoficzno-Historyczny

Katedra Historii Polski i Świata po 1945 r.

Między ideami a pragmatyzmem Józef Tejchma wobec powstania Związku Młodzieży Wiejskiej

Between Ideas and Pragmatism:
Józef Tejchma Confronting the Origins
of the Rural Youth Union

Streszczenie: Artykuł skupia się na powstaniu Związku Młodzieży Wiejskiej w 1957 r. Jego celem jest ukazanie dylematów, które stanęły przed jednym z założycieli i pierwszym przewodniczącym organizacji – dawnym członkiem agrarystycznego Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici” oraz komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej. Tekst ukazuje, jakie decyzje podjął Józef Tejchma w obliczu żywiołowego roku 1956 i jak świadomie zdecydował się zostać jednym z budowniczych nowej, gomułkowskiej rzeczywistości.

Słowa kluczowe: Związek Młodzieży Wiejskiej, rok 1956, Związek Młodzieży Polskiej, Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, Józef Tejchma

Summary: The article focuses on the origins of the Union of Rural Youth established in 1957. Its aim is to illustrate the dilemmas faced by one of the founders and the first chairman of the organization, a former member of the agrarian Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici” and the communist Związek Młodzieży Polskiej. The text outlines the decisions made by Józef Tejchma in the context of the spontaneous events of 1956 and details how he consciously chose to be one of the builders of the new reality under Gomułka.

Keywords: Union of Rural Youth, Year 1956, Związek Młodzieży Polskiej, Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, Józef Tejchma

Wstęp

Stałym elementem w życiu polskiej wsi w latach 1957–1976 był Związek Młodzieży Wiejskiej (ZMW). Celem tej organizacji, jak każdego związku młodzieżowego w kraju zarządzanym autorytarnie przez Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR), była „budowa socjalizmu”. Młodzież zrzeszona w ZMW miała pomagać partii w realizacji owego celu, wspierając ją i wykonując jej polecenia. Podobnie jak inne organizacje młodzieżowe w tych czasach uznawała i wzmacniała prymat PZPR. Natomiast przewodniczący ZMW, tak jak szefowie Związku Młodzieży Socjalistycznej (ZMS), był przedstawicielem grupy, z której chętnie rekrutowano przyszłą elitę partyjną¹. Jednak zadania Związku Młodzieży Wiejskiej nie były jedynie polityczne. Zasadniczym elementem działalności kulturalnej ZMW było prowadzenie świetlic. Kluby młodzieży wiejskiej często były jedynymi miejscami w okolicy, gdzie mieszkańcy mogli mieć kontakt z tzw. kulturą. Organizowano w nich występy amatorskich zespołów artystycznych, odczyty czy prelekcje. Dodatkowo miały w nich miejsce zajęcia Uniwersytetów Ludowych, które podnosiły wiedzę i kwalifikacje zawodowe słuchaczy. Świetlice były również miejscami, gdzie można było poczytać prasę, a nierzadko były również punktami handlowymi. W szczytowym pod względem liczby świetlic roku 1968 na terenie całego kraju było ich blisko 12 tys. ZMW zajmował się również promocją czytelnictwa – zakładał punkty biblioteczne, tworzył konkursy zarówno dla czytelników, jak i młodych pisarzy. Do powyższych działań należy również dodać starania o zwiększenie poziomu higieny i zdrowia na wsi. Sam ZMW nie unikał również organizacji masowych wydarzeń ogólnopolskich, np.: „Świąt Młodości”, „Festiwalu Kulturalnego Młodzieży Wiejskiej” czy „Jesieni muzycznej ZMW”. Oczywiście samodzielnie związek młodzieżowy nie byłby w stanie sfinansować tak szeroko zakrojonych przedsięwzięć. Współpracował więc z takimi instytucjami, jak Państwowe Przedsiębiorstwo Kolportażu „Ruch”, spółdzielnie „Samopomoc Chłopska” czy gminne rady narodowe². U szczytu swojego rozwoju w 1974 r. ZMW liczył 1 mln 21 tys. członków. Oznaczało to, że około co czwarty mieszkający na wsi młody człowiek w połowie lat 70. XX w. był członkiem ZMW³.

1 M. Szumiło, *Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970 – próba zdefiniowania*, [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 45.

2 J. Andrykiewicz, *Związek Młodzieży Wiejskiej w latach 1957–1976*, Warszawa 2002, s. 87–96.

3 J. Gmitruk, *50. rocznica powstania Związku Młodzieży Wiejskiej 1957–2007*, [w:] *Polskę pięknić i uładzać... W 50. rocznicę powstania Związku Młodzieży Wiejskiej*, Warszawa 2007, s. 8–9.

Mimo odgrywania znacznej roli w życiu codziennym milionów Polaków ZMW nie otrzymał wystarczającej uwagi historyków. Wiele dostępnych dziś publikacji poświęconych tej młodzieżowej organizacji ukazało się w latach 80. minionego stulecia⁴. Do dzisiaj są one jednak pod pewnymi względami przydatne. Jednak z racji upływu czasu i zmiany systemu politycznego w Polsce z całą pewnością nie mogą one być uznane za w pełni obiektywne i wystarczające. Natomiast po 1989 r. praktycznie jedyną instytucją przejawiającą badawcze zainteresowanie omawianym tematem jest Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie i to właśnie głównie z jej pomocą powstają kolejne publikacje dotyczące ZMW⁵. Część z tych nowych tekstów opisuje proces powstania ZMW w sposób skrótowy. Inne natomiast bazują głównie na publikacjach, relacjach i oficjalnych materiałach sprzed 1989 r. Ponadto żadna z wymienionych publikacji nie próbuje pokazać wpływu wybranej jednostki na mające wówczas miejsce przemiany.

Poniższy tekst, ma na celu odświeżenie spojrzenia na narodziny ZMW, pokazanie tego procesu przez pryzmat działań jednego z jego założycieli. Chodzi o Józefa Tejchmę, działacza ludowego, młodzieżowego, a później także politycznego na szczeblu centralnym oraz ministra.

Józef Tejchma – uwagi biograficzne

J. Tejchma urodził się w chłopskiej rodzinie 14 VII 1927 r. we wsi Markowa na Rzeszowszczyźnie. Jego rodzice – Zofia i Ludwik Tejchma byli ludźmi ubogimi, więc przyszły przewodniczący ZMW od najmłodszych lat pracował fizycznie, pomagając rodzicom w pracach polowych⁶. Z powodów ekonomicznych L. Tejchma zdecydował

4 L. Malinowski, *Związek Młodzieży Wiejskiej 1957–1976. Studium historyczno-socjologiczne*, Warszawa 1989; *Przed „Wiciami” i po „Wiciach”. Zarys dziejów ruchu młodzieżowego*, praca zbiorowa pod red. K. Przybysza, Warszawa 1986; E. Tomaszewski, *Związek Młodzieży Wiejskiej 1957–1976*, Warszawa 1985; K.M. Piotrowski, *Związek Młodzieży Wiejskiej na Białostocczyźnie 1957–1976*, Białystok 1988; E. Nowak, *Związek Młodzieży Wiejskiej 1957–1973. Organizacja, jej funkcje i formy pracy. (Na przykładzie województwa łódzkiego)*, Warszawa 1984; S. Seklecki, *Dzieje Związku Młodzieży Wiejskiej na Pomorzu i Kujawach w latach 1957–1976*, Bydgoszcz 1987; A. Choniawko, *Związek Młodzieży Wiejskiej w Wielkopolsce 1957–1976. Podstawowe fakty i dane statystyczne*, Poznań 1984.

5 J. Andrykiewicz, op. cit.; *Uporczywe pragnienie wspólnoty. Związek Młodzieży Wiejskiej na Uniwersytecie Warszawskim*, red. J.G., Borowski, T. Gąsiorowski, J. Gmitruk, T. Wiśniewski, Warszawa 2020; *Polskę pięknić i uładzać...; Niezapomniane wczoraj 1957–1976*, pod red. W. Borsuka, Warszawa 2009; *Historia Związku Młodzieży Wiejskiej w południowej Wielkopolsce*, pod. red. M. Łapy, [Kępno, ok. 2015]; J. Rzepka, *Związek Młodzieży Wiejskiej. Quo vadis?*, Warszawa 2004.

6 A. Tejchma, *Chałupa nad Krzykopą*, cz. 1, Warszawa 2010, s. 19 [praca niepublikowana, cyfrowa kopia w zbiorach autora].

się w 1936 lub 1937 r. na emigrację do Francji⁷. Niestety, podczas jego nieobecności w domu wybuchła II wojna światowa. Sytuacja jego pozostałej w kraju rodziny stała się tragiczna, ponieważ obok dwunastoletniego wówczas bohatera artykułu, jego matka miała jeszcze czwórkę młodszych synów⁸. Okoliczności te wymusiły na najstarszym dziecku natychmiastowe wejście w dorosłość. Żeby zarobić na własne życie oraz odciążyć finansowo matkę, młody J. Tejchma wykonywał praktycznie każde zajęcie, mogące zapewnić mu nawet nikły zarobek. Pracował m.in. jako subiekt w sklepie, parobek u innego, bogatszego chłopca, naprawiał buty, wyprawiał skórę, bił kamień na budowę dróg czy za drobną opłatą szył swoim kolegom piłeczki do gry w palanta⁹. Ostatecznie udało mu się przetrwać wojnę, tak samo jak jego matce oraz wszystkim braciom. Po zakończeniu wojny J. Tejchma opuścił rodzinną wieś i udał się do pobliskiego Łańcuta, by rozpocząć edukację w miejscowym Liceum Ogólnokształcącym im. Henryka Sienkiewicza¹⁰. Był bardzo zdolnym uczniem. Na zakończenie liceum na jedenaście przedmiotów otrzymał aż dziewięć ocen bardzo dobrych. Pozostałe dwa przedmioty zaliczył na ocenę dobrą (język łaciński i francuski). Świadectwo dojrzałości otrzymał 18 VI 1948 r.¹¹ Najpewniej niedługo po rozpoczęciu nauki w liceum wstąpił również do Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”.

ZMW RP „Wici” była lewicową, agrarystyczną organizacją powstałą jeszcze w 1928 r. Jej celem była poprawa położenia polskich chłopów. Poglądy, jakie wyznawali jej członkowie, były demokratyczne i równościowe. Organizacja uznawała za optymalny system demokratyczno-parlamentarny¹². Wspomniany wyżej agraryzm „wiciowy” przejawiał się tym, że według władz organizacji ziemia powinna należeć do osób, które na niej pracują, w szczególności do chłopów dotychczas bezrolnych i małorolnych. Według Związku należało ponadto dążyć do znacjonalizowania lub przekazania władzom lokalnym lub spółdzielniom fabryk czy większych lasów. Punktem radykalnie odróżniającym go od komunistów była wyraźna niechęć wobec kolektywizacji rolnictwa. Nacisk kładziono natomiast na gospodarstwa prywatne i rozwijanie spółdzielczości. W zakresie spraw kulturalnych i społecznych „Wici” postulowały

7 Idem, *Chałupa nad Krzykopą*, cz. 2, Warszawa 2010, s. 5–6 [praca niepublikowana, cyfrowa kopia w zbiorach autora].

8 Relacja Antoniego Tejchmy z 24 lutego 2023 r. [w zbiorach autora].

9 J. Tejchma, *Dialog z przeszłością otwartą na przyszłość*, Warszawa 2014, s. 33, 39; Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Archiwum Szkół Partyjnych w Akademii Nauk Społecznych w Warszawie (dalej: ASP), sygn. 99/25, bp, Życiorys Józefa Tejchmy.

10 Ibidem.

11 Ibidem, bp, Świadectwo dojrzałości Liceum Ogólnokształcącego Józefa Tejchmy.

12 W. Prandota, *„Wici” w płomieniach. Wspomnienia z lat 1944–1972*, Warszawa 2007, s. 7.

przenoszenie na tereny wiejskie rozmaitych przedsiębiorstw i instytucji kulturalnych¹³. „Wici” były organizacją federacyjną, poszczególne związki wojewódzkie były autonomiczne do tego stopnia, że posiadały swoje odrębne statuty. Jednym z najbardziej rozwiniętych i licznych wojewódzkich zarządów był obejmujący obszar Lwowskiego, a właśnie tam była położona Markowa. Ponadto największe wpływy we Lwowskiem „Wici” miały właśnie na Rzeszowszczyźnie, zaś na cztery najlepiej działające związki powiatowe, aż trzy były w bezpośrednim pobliżu Markowej (w Przeworsku, Łąncucie i Rzeszowie)¹⁴. W świetle tych informacji należy uznać, że dla J. Tejchmy związane się z odrodzonymi po wojnie „Wiciami” było całkowicie naturalną decyzją.

Jego rola w organizacji rosła wręcz błyskawicznie. Najpierw został przewodniczącym szkolnego koła tej organizacji¹⁵. To właśnie kierowana przez niego komórka miała opinię najsilniejszej na terenie Łąncuta. Co ciekawe, jak wynika z dokumentu datowanego na 12 VII 1947 r., J. Tejchma był już wtedy zastępcą sekretarza Komitetu Wojewódzkiego „Wici”¹⁶. Oznacza to, że działał w strukturach organizacji na poziomie wojewódzkim, wciąż pozostając uczniem liceum. Jego kolejny awans nastąpił po 28 XI 1947 r. Został wtedy wybrany na stanowisko przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu Młodzieży Studiującej. W praktyce organ ten zajmował się głównie uczniami szkół średnich. Nie było to dla J. Tejchmy zetknięcie się z czymś zupełnie obcym – wcześniej jako przewodniczący koła szkolnego działał w owym Komitecie, składając sprawozdania z działalności swojej komórki lub omawiając jej pracę. Na nowym, bardziej odpowiedzialnym stanowisku wykazał bardzo dużą skuteczność. O ile 30 VI 1947 r. komitet składał się z ośmiu kół licealnych mających 340 członków, tak 31 I 1948 r. składał się już z trzydziestu dwóch kół mających około 3 tys. członków. Działalność kierowanej przez J. Tejchmę komórki koncentrowała się na organizacji kursów, które umożliwiały uczestnikom zdobycie umiejętności potrzebnych na wsi. Dodatkowo pomagano również uczącym się „wiciarzom” w zdobywaniu stypendiów¹⁷. Kolejny awans spowodował opuszczenie przez J. Tejchmę rodzinnych

13 *Uchwały Walnego Zjazdu ZMW RP. Deklaracja społeczno-gospodarcza Związku*, [w:] *Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici” w walce o postęp i sprawiedliwość społeczną. Wybór dokumentów 1928–1948*, przedm. D. Gałąj; wstęp i oprac. E. Gołębiowski i S. Jarecka-Kimłowska, Warszawa 1978, s. 115–117.

14 J. Gmitruk, *Z dziejów polskiego ruchu młodzieży wiejskiej*, Warszawa 2018, s. 32, 35–36.

15 J. Tejchma, op. cit., s. 38.

16 Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Zarząd Wojewódzki Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici” w Rzeszowie, sygn. 2.1, k. 19, 22, Protokół z konferencji Wojewódzkiego Komitetu Młodzieży studiującej „Wici” z delegatami kół licealnych w rzeszowskim, odbytej w dniu 12 VII 47.

17 Ibidem, sygn. 5.7, k. 1–3, Sprawozdanie z działalności woj.[ewódzkiego] Kom[itetu] M[łodzieży] S[tudiującej] „Wici” w Rzeszowskim; ibidem, k. 8–9, Sprawozdanie roczne Wojew[ódzkiego] Komitetu Młodzieży Studiującej za czas od dnia 30 III 1947 do 31 I 1948.

stron i udanie się do Warszawy. Przez kilka miesięcy w pierwszej połowie 1948 r. był on członkiem Ogólnopolskiego Komitetu Młodzieży Studiującej „Wici”¹⁸. Pełnił tę funkcję, gdy dokonano się sztuczne, wymuszone przez władzę komunistyczną zjednoczenie organizacji młodzieżowych, w następstwie czego utworzono Związek Młodzieży Polskiej (ZMP).

J. Tejchma szybko odnalazł się w nowo utworzonej organizacji. Rozpoczął pracę w niej już jako członek Zarządu Głównego (ZG). Do 1951 r. pełnił funkcję Instruktora Wydziału Szkolnego¹⁹. Jego zadaniem było wizytowanie szkolnych komórek ZMP na terenie kraju i przysyłanie sprawozdań oraz ocen ich pracy. Do chwili obecnej w zespole Archiwum Akt Nowych w Warszawie poświęconym Związkowi Młodzieży Polskiej zachowało się 13 sprawozdań sporządzonych przez J. Tejchmę. Swoją pracę traktował bardzo poważnie, zdarzało się, że był zapraszany na spotkania Sekretariatu ZG ZMP (który posiadał w Związku realną władzę), żeby przybliżyć kierownictwu swoją ocenę pracy danej struktury terenowej²⁰. Jego oceny były zazwyczaj celne, okraszone uwagami, których wprowadzenie mogłoby realnie zwiększyć skuteczność działania omawianej komórki ZMP. Późniejsze oceny tego etapu działalności J. Tejchmy, ukazujące się w paryskiej „Kulturze”, sugerują, że miał on opinię osoby skromnej, opanowanej, samodzielnej, godnej zaufania, mającej dodatkowo niebudzącą (z punktu widzenia władzy) zastrzeżeń przeszłość²¹. Był więc jednym z dobrze rokujących, zdolnych działaczy, których można było potencjalnie obdarzyć odpowiedzialną funkcją. I to właśnie J. Tejchma taką funkcję otrzymał. Ze względu na kolejne spływające do ZG sprawozdania, opisujące realny rozkład organizacji ZMP w Nowej Hucie²², będącej sztandarową budową stalinizmu, młody J. Tejchma otrzymał zadanie pokierowania organizacją młodzieżową na właśnie tym kluczowym, zagrożonym odcinku. Niestety największe problemy gnębiące wówczas młodzież w Nowej Hucie były systemowe (jak np. niskie standardy obiektów mieszkalnych, niewielka wydajność pracy, alkoholizm czy prostytutka). Co za tym idzie, rozwiązanie tych bolączek nie było możliwe przez zwykłą zmianę kierownictwa na osoby

18 AAN, Związek Młodzieży Polskiej. Zarząd Główny w Warszawie (dalej: ZMP.ZG), 1/012, k. 47, Obiektywka Tejchmy Józefa.

19 Ibidem.

20 M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006, s. 144.

21 *Poznań 1956 – grudzień 1970*, Paryż 1971, s. 108–109.

22 AAN, ZMP.ZG, sygn. v/113, k. 81–86, Notatka o sytuacji wśród młodzieży zatrudnionej przy budowie Nowej Huty; ibidem, sygn. vi/40, k. 146–163, Sprawozdanie ekipy Zarządu Głównego ZMP; ibidem, sygn. xi/52, k. 47–49, Sprawozdanie z pobytu w Nowej Hucie w dniu 10 XI do 20 XII.

bardziej kompetentne. Mimo to stopień opanowania sytuacji przez Tejchmę był na tyle zadowalający dla kierownictwa organizacji, że w maju 1954 r. zdecydowano się ściągnąć go ponownie do Warszawy, by objął funkcję zastępcy kierownika Wydziału Organizacyjnego ZG ZMP. Bardzo wysoką ocenę jego pracy w ZMP potwierdzają uwagi zawarte w jego tzw. obiektywce (notatce personalnej) sporządzonej na przełomie stycznia i lutego 1955 r. Możemy tam przeczytać: „Tow. Tejchma w aparacie pracuje od 1948 r. poważnie wyrósł i dojrzał politycznie. Inteligentny. Jest bardzo oddany w pracy, posiada zmysł organizacyjny, w postępowaniu poważny i stanowczy. Dużo pracuje nad sobą”²³.

Powyższy krótki rys biograficzny J. Tejchmy pokazuje kilka czynników, które sprawiają, że jego postać staje się naprawdę ciekawa. Był to człowiek, który wraz ze swoją rodziną niewątpliwie skorzystał na przemianach zachodzących w Polsce po 1944 r. Od najmłodszych lat ciężko pracował fizycznie i doświadczył surowych realiów biedy na wsi. Jednocześnie będąc szczerze wierzącym w ideologię „Wici” zdolnym organizatorem, w obliczu narastającej stalinizacji życia zajął oportunistyczną, wygodną postawę obserwatora. W efekcie dawny „wiciarz” bez większych problemów odnalazł się w monopolistycznym ZMP, w wielu aspektach będącym faktycznym przeciwieństwem organizacji, w której dorastał. Jest to o tyle interesujące, ponieważ jak przyznawała polska historiografia już w latach 80. XX w. – dawni „wiciarze” byli „brutalnie odsuwani” od działalności w ZMP²⁴. Dodatkowo całe doświadczenie mogące mu się przydać na stanowisku przewodniczącego ZMW i świadomość problemów mieszkańców wsi zdobył samodzielnie lub w niezależnej wiejskiej organizacji, a nie centralnie sterowanym ZMP. Dzięki takiemu niejednoznacznemu życiorysowi J. Tejchmie najpewniej było łatwiej zrozumieć zarówno osoby dążące do odrodzenia ruchu „wiciowego” w jego dawnej, demokratycznej formie, jak i siły realnie takie dążenia zwalczające. Warto również zwrócić uwagę, że w literaturze można natknąć się na błędny pogląd, jakoby J. Tejchma został przewodniczącym ZMW, będąc już sekretarzem Komitetu Centralnego PZPR²⁵. W rzeczywistości pierwszy przewodniczący wiejskiej organizacji młodzieżowej w chwili obejmowania tego stanowiska nie będzie członkiem KC, zostanie nim dopiero w 1964 r.

23 AAN, ZMP.ZG, sygn. I.012, k. 47, Obiektywka Tejchmy Józefa.

24 K.M. Piotrowski, op. cit., s. 13.

25 S. Lewandowski, *Formy dyskryminacji i metody ograniczenia aktywności chłopów przez komunistów w latach 1956–1990*, [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego*, t. 2: 1956–1989. *Materiały z konferencji naukowej, 27–28 listopada 2003 r. w Rzeszowie pt. „Wieś i ruch ludowy a władza w PRL w latach 1956–1989”*, pod red. nauk. J. Gmitruka, Z. Nawrockiego, Warszawa 2004, s. 67.

Czas zmian – rok 1956

Jedną z najważniejszych cezur czasowych w najnowszej historii Polski jest rok 1956. Bezpośrednio po ukazaniu się słynnego referatu Nikity Chruszczowa *O kulcie jednostki i jego następstwach* ukazującym drobny wycinek stalinowskich zbrodni, w polskim społeczeństwie powszechna stała się dezorientacja, liczne były również przypadki płaczu oraz omdleń. Wkrótce emocje te przerodziły się w gniew i poczucie siły. Liczne stały się wypowiedzi antysowieckie, ostentacyjne manifestowanie wcześniej tępiionych przejawów życia religijnego, żądania zniesienia obowiązkowych dostaw przez indywidualne gospodarstwa chłopskie, presja na podwyżki płac, rozpad spółdzielni produkcyjnych na wsi, dosłowne wywożenie na taczkach dyrektorów i sekretarzy zakładowych PZPR z zakładów pracy²⁶. Dodatkowo na terenach wiejskich wzmogła się aktywność społeczna. Zaczęły ponownie powstawać samorządy wiejskie, kółka rolnicze, a w niektórych małych miejscowościach także komitety budowy szkół czy ośrodków zdrowia²⁷. Nie można również nie wspomnieć o krwawo stłumionych robotniczych protestach mających miejsce w Poznaniu 28–29 VI 1956 r. Najpewniej nigdy nie uda się dokładnie ustalić liczby ofiar, ale część badaczy twierdzi, że śmierć poniosło około 100 osób, a rannych zostało minimum 900²⁸. To właśnie w takiej ogólnopolskiej atmosferze będą przebiegać kolejne, opisane w niniejszym tekście wydarzenia.

Wraz z dobiegającym końca stalinizmem ZMP, jako jeden z jego wytworów i symboli, znalazł się w głębokim kryzysie. Jego bardzo poważne oznaki dały o sobie znać w 1955 r., kiedy to liczba członków Związku zaczęła się kurczyć (w okresie I i 1955–I i 1956 liczebność związku spadła z 2 018 605 członków do 1 845 307). II Zjazd ZMP obradujący między 28 stycznia a 1 lutego 1955 r. co prawda próbował zatrzymać spadek liczebny organizacji zapowiadając uatrakcyjnienie formy pracy w ZMP, jednak niesterowność Związku uniemożliwiała efektywne zmiany²⁹. Swoistym papierkiem lakmusowym ukazującym stopień rozkładu, jaki opanował ZMP, było ukazanie się 8 IV 1956 r. na łamach tygodnika „Po Prostu” artykułu *Co robić?*

²⁶ Zob.: P. Machcewicz, *Polski rok 1956*, Warszawa 1993.

²⁷ J. Gmitruk, *Od reformy rolnej do kolektywizacji rolnictwa w latach 1944–1956*, [w:] *Źródła i materiały Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej dotyczące „socjalistycznej przebudowy wsi” w okresie stalinizmu (1948–1956)*, t. 1, wstęp, wybór i oprac. źródeł R. Turkowski, wprowadzenie do problematyki kolektywizacji wsi J. Gmitruk, W. Ważniewski, Warszawa–Kielce 2024, s. 25.

²⁸ R. Reczek, Á. Máthé, S. Jankowiak, R. Kościański, *Miasta wolności. Poznań–Budapeszt 1956*, Poznań–Warszawa 2021, s. 115–116.

²⁹ „*My z Zetempe...*”. *Upadek i likwidacja Związku Młodzieży Polskiej (1955–1957)*, oprac. M. Wierzbicki, Warszawa 2004, s. 9–10.

W tekście, pod którym podpisali się imiennie członkowie redakcji pisma, twierdzono, że ZMP „nie zdaje egzaminu”. Wskazano również na powód zapaści Związku, jakim były sprawy dla niego podstawowe – program i metody działania organizacji. Główny ciężar tekstu położono jednak na propozycję zastąpienia ZMP na uczelniach rewolucyjnym związkiem studentów, działającym na zasadach autonomii i jawności. Miał on rozwiązywać rzeczywiste problemy i bolączki studentów³⁰. Na drugiej stronie artykułu umieszczono również fragmenty tekstu autorstwa samego Włodzimierza Lenina *Zadania związków młodzieży*, potwierdzające tezy autorów tekstu³¹. Jawne postulowanie stworzenia konkurencyjnej wobec ZMP organizacji podważało jeden z filarów, na jakim ten się opierał, a mianowicie jego monopolistyczną pozycję.

Oczywiście władze ZMP podejmowały działania mające na celu zapobieżenie rozpadowi organizacji. Ocalenie Związku było głównym tematem poruszonym podczas III Plenum ZG ZMP, mającym miejsce między 18–23 VIII 1956 r. Właśnie na tym spotkaniu doszło do znamienego incydentu z pośrednim udziałem Józefa Tejchmy. Zdarzenie to pokazało brak głębszej gotowości ZMP do przemian i zamiar dalszego odrzucania oddolnych inicjatyw. Otóż podczas plenum, prezydium wycofało ze składu ZG Zofię Suską. Pojawiła się więc konieczność uzupełnienia składu tego ciała. Przewodnicząca zebrania Helena Jaworska oznajmiła, że przeczyta nazwiska zastępców członków ZG wybranych przez II Zjazd ZMP, a spośród nich zgromadzenie w drodze głosowania wybierze nowego członka Zarządu. W tym momencie Halina Krzywdzianka (działaczka ZMP, dawna „wiciarka”) zabrała głos, proponując by Z. Suską zastąpił będący na odczytywanej liście J. Tejchma. Wystąpienie to spotkało się z upomnieniem ze strony przewodniczącej ZMP, że ten głos wyprzedził działania Prezydium. H. Krzywdzianka wycofała więc swój wniosek. Następnie inni członkowie Plenum zgłosili kandydaturę Eligiusza Lasoty, który został wybrany na brakujące miejsce³². Zdarzenie to dobitnie pokazuje brak gotowości władz Związku do koniecznych zmian, jakimi były różnorodność poglądów i przyzwolenie na działania oddolne. Należy jednak zaznaczyć, że podczas tego Plenum J. Tejchma został wysunięty jako jedna spośród 34 osób, proponowanych do wejścia w skład komisji programowej ZMP³³. Wkrótce „pierwszy pomocnik partii” zaczął przyznawać (również na łamach prasy), że jego działalność polegała na wypełnianiu dyrektyw płynących z góry na dół, zaś możliwość oddziaływania na organizację przez struktury

³⁰ *Co robić?*, „Po Prostu”, 8 IV 1956, nr 15, s. 1–2.

³¹ W. Lenin, *Zadania związków młodzieży. Fragmenty*, „Po Prostu”, 8 IV 1956, nr 15, s. 2.

³² AAN, ZMP.ZG, sygn. v/12, k. 193, Stenogram III plenum.

³³ Ibidem, k. 254, Projekt składu Komisji Programowej.

oddolne była żadna. Przyznano się również do „sekiarskiego” stosunku do spuścizny ZMW RP „Wici”³⁴.

Temat reform mających ocalić ZMP wrócił w dniach 1–2 XI 1956 r. podczas IV Plenum. By zastopować rozpad organizacji, władze ZMP postanowiły rozszerzyć ZG, w tym Prezydium, o kilka nowych osób, jednak – jak się okazało – nie całkiem nowych. Jak stwierdziła ówczesna przewodnicząca H. Jaworska, chciano dokooptować osoby szczególnie wyróżniające się swoją aktywnością od czasu XX Zjazdu KPZR oraz cieszące się zaufaniem mas członkowskich „pierwszego pomocnika partii”. Wśród owych osób, mających odświeżyć skład Prezydium i pomóc ZMP w odzyskaniu zaufania młodzieży, był właśnie J. Tejchma. On jednak nie zabierał głosu podczas tych obrad. W protokole zebrania nie odnotowano żadnych jego uwag, zaś podczas głosowania otrzymał on 61 na 67 głosów. Był to wynik nieodbiegający zbyt od „normy”, najwięcej głosów zdobyła dotychczasowa przewodnicząca H. Jaworska, którą poparło 65 osób. Można dodać, że jeden z najważniejszych partyjnych dygnitarzy w latach 70. XX w., Jan Szydłak, otrzymał wtedy zaledwie jeden głos³⁵. Tak wysoki wynik dla H. Jaworskiej, dotychczasowej przewodniczącej, za której kadencji Związek zaczął obumierać, wyraźnie pokazał, że wszystkie zmiany, jakie organizacja była gotowa przeprowadzić, były spóźnione i zbyt płytkie, aby doprowadziły do zaspokojenia oczekiwań młodzieży.

Opisane wydarzenia ukazują dalszy stopniowy wzrost pozycji J. Tejchmy w powoli rozpadającym się w 1956 r. Związku. Jego awanse wynikały nie tylko z ugruntowanej pozycji potrafiącego opanować trudną sytuację zdolnego organizatora. Innym powodem była rzeczywista popularność i rozpoznawalność w środowisku samej młodzieży.

Działania podjęte przez IV Plenum nie zastopowały procesu rozpadu ZMP. W efekcie tendencje zmierzające do tworzenia nowych organizacji młodzieżowych, również na wsi, nasiliły się. Nastąpiła wyraźna aktywizacja ludowców, czego owocem były samodzielnie powstające koła młodzieży wiejskiej. Ze względu na wciąż istniejący, krępujący możliwości działania swoich członków ZMP, większość powstających kół przyjmowała nazwę ZMW „Wici”. Powstawały również nowe, niewielkie, efemeryczne wiejskie organizacje prezentujące całe spektrum poglądów³⁶. Z czasem do nowych organizacji dołączali dawni zetempowcy często hamujący ich niezależne ambicje³⁷.

34 I. Rybczyńska, *O odrodzenie ZMP*, [w:] *Na powitanie ZMW 1980. Publicystyka z lat 1956–1957*, wybór i oprac. S. Jarecka-Kimłowska, Warszawa 1982, s. 30–33; *O sytuacji wśród młodzieży i aktualnych zadaniach ZMP (z uchwały III Plenum ZG ZMW)*, [w:] *ibidem*, s. 33–36.

35 AAN, ZMP.ZG, sygn. V/13, k. 4–6, 243–247, 270–271, Stenogram z IV plenarnego posiedzenia Zarządu Głównego ZMP. Warszawa, dnia 1 XI [19]56 r.

36 *Na powitanie ZMW...*, s. 17; J. Rzepka, *op. cit.*, s. 65.

37 A. Choniawko, *op. cit.*, s. 19.

Wpływy dawnych zetempowców były wzmacniane faktem, że miejscowe komórki PZPR były im bardziej przychylne. Nierzadkie były również przypadki, gdy przewodniczącymi kół ZMW zostawali dawni lokalni liderzy ZMP. Takie sytuacje miały miejsce na szczelbu wojewódzkim, np. w Łodzi i Białymstoku³⁸.

Już historiografia z końca lat 80. XX w. nie skrywała, że owe oddolne procesy próbowali okiełznać członkowie Wydziału Młodzieży Wiejskiej ZMP. Część z tych działaczy była członkami Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL), dawniej działającymi w „Wiciach”. To właśnie z inicjatywy ZSL doszło 14 listopada do narady wiejskich działaczy młodzieżowych, której tematem była sytuacja w ZMP. Następnie, 16 listopada Prezydium Naczelnego Komitetu (NK) ZSL spotkało się z członkami Prezydium ZG ZMP. To właśnie na tym spotkaniu miała zapadnąć decyzja o utworzeniu ZMW. Naturalnie nie odbyło się to bez wiedzy PZPR, z którą ZSL naradzał się odnośnie kształtu powstającej organizacji³⁹. O tych ustaleniach dowiedzieli się 2 grudnia czytelnicy „Zielonego Sztandaru”. Jednak według tego pisma spotkanie między władzami ZSL a ZMP miało odbyć się później, bo 23 listopada⁴⁰. Nie ulega jednak wątpliwości, że w samorządnym powstawaniu komórek nowej organizacji na prowincji dużą rolę odgrywał ZSL. W chłopskim stronnictwie nikt nie bronił skompromitowanego ZMP, a o samych „Wiciach” myślano jako o naturalnym zapleczu Stronnictwa⁴¹. Szczególnie członkowie komitetów powiatowych nierzadko pomagali młodym ludziom pragnącym zrzeszania się w nowych, działających na innych zasadach niż ZMP, organizacjach. Pomoc ta najczęściej miała się dotyczyć udzielania rad i wsparcia w „sprawach technicznych”, choć pewnie nie tylko tych sfer. Część kół korzystających z pomocy ZSL nazywała się ZMW „Wici”. Zjawisko to stawało się wyraźniejsze na terenach z silną pamięcią o „Wiciach”⁴². Tradycje nie były jednak jedynym czynnikiem powodującym odradzanie się tej organizacji. Kolejnym aspektem był również autorytet, jaki część ich dawnych działaczy posiadała w lokalnej społeczności⁴³. Dodatkowo na przełomie 1956 i 1957 część kół ZMP na wsi przekształciła się w komórki ZMW⁴⁴.

38 E. Nowak, op. cit., s. 15; Nieautoryzowana relacja Stanisława Kruszniewskiego z 12 lipca 2024 r. [w zbiorach autora].

39 *Na powitanie ZMW...*, s. 17.

40 *Spotkanie członków Prezydium NK ZSL z członkami Prezydium ZG ZMP, „Zielony Sztandar”*, 2 XII 1956, nr 96, s. 1.

41 J. Kwiek, *Rok 1956 w Krakowie i województwie (wybrane problemy)*, Kraków 1999, s. 115.

42 J.E. Czajkowski, *Związek Młodzieży Wiejskiej w latach 1956–1976*, [w:] *Przed „Wiciami” i...*, s. 204; J. Rzepka, op. cit., s. 65–66.

43 L. Malinowski, op. cit., s. 77.

44 J. Rzepka, op. cit., s. 64.

Tymczasem omówione wyżej ruchy ZMP nie były w stanie spełnić oczekiwań samych aktywistów wiejskich. Między 26 a 29 listopada (czyli niecały miesiąc po rozpoczęciu III Plenum) sporządzono projekt dokumentu zatytułowanego *Oświadczenie Komitetu Przygotowawczego Krajowej Narady Młodzieży Wiejskiej*. Przyjęto go na zebraniu aktywu młodzieżowego 6 grudnia, na którym również utworzono komitet przygotowawczy Krajowej Narady Młodzieży Wiejskiej⁴⁵. Ów tekst wydrukowano w „Sztandarze Młodych” w numerze z 8 na 9 grudnia, w „Zielonym Sztandarze” z 12 grudnia, a także w „Trybunie Ludu” 8 grudnia⁴⁶. W dokumencie tym dawni członkowie ZMW RP „Wici”, Związku Walki Młodych oraz obecni działacze ZMP, a także członkowie PZPR, ZSL i osoby bezpartyjne ogłaszały konieczność rychłych przygotowań do utworzenia Związku Młodzieży Wiejskiej. Informowały również o założeniu komitetu przygotowawczego Krajowej Narady Młodzieży Wiejskiej, w trakcie której przyszła organizacja miała się ukonstytuować. Wyraźnie zaznaczano, że nie ustalono jeszcze nazwy organizacji, zapewniano jednak o nawiązywaniu przyszłego związku do „Wici”, jednocześnie zaznaczając, że: „przyszła organizacja [...] musi być organizacją nową w swych założeniach programowych, podstawowych zadaniach, w treści i metodach działania”. Rozwiewało to wszelkie złudzenia, że powstająca organizacja będzie odrodzonymi „Wiciami”. Dodatkowym elementem, na jaki warto zwrócić uwagę, było podkreślanie konieczności współdziałania z PZPR i ZSL⁴⁷. Jednym z sygnatariuszy tego *Oświadczenia* był Józef Tejchma⁴⁸. Z późniejszych dyskusji w łonie ZMW wynika również, że był jednym z inicjatorów powstania nowej organizacji. Ponadto miał być jednym z najbardziej aktywnych organizatorów Ogólnokrajowej Narady ZMW⁴⁹. Wszystko wskazuje na to, że jesienią 1956 r. J. Tejchma absolutnie nie próbował już ratować ZMP, ponieważ niecały miesiąc po III Plenum podejmował wyraźne kroki w celu utworzenia nowej organizacji.

45 *Na powitanie ZMW...*, s. 18.

46 *Oświadczenie Komitetu Przygotowawczego Krajowej Narady Młodzieży Wiejskiej*, „Zielony Sztandar”, 12 XII 1956, nr 99, s. 3; *Oświadczenie Komitetu Przygotowawczego Krajowej Narady Młodzieży Wiejskiej*, „Sztandar Młodych”, 8/9 XII 1956, nr 294, s. 1–2; *Na powitanie ZMW...*, s. 18.

47 *Oświadczenie Komitetu Przygotowawczego Krajowej Narady Młodzieży Wiejskiej*, [w:] *Na powitanie ZMW...*, s. 55–63.

48 *Ibidem*, s. 63.

49 AAN, Związek Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej. Zarząd Główny (dalej: ZSMW.ZG), sygn. 11/01, k. 2–3, Protokół nr 1 z pierwszego Plenum Tymczasowego Zarządu Głównego ZMW odbytego w Warszawie w dniu 12 lutego 1957 r.

W realiach końca 1956 r. najwyższe władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (mimo prób podejmowanych jeszcze na początku września⁵⁰) nie były w stanie zahamować rozkładu ZMP. Stąd na posiedzeniu Biura Politycznego (BP) PZPR, 13 XII 1956 r., wyrażono zgodę na powołanie „środowiskowych organizacji młodzieży robotniczej i wiejskiej”⁵¹. Z koniecznością likwidacji Związku kierownictwo PZPR w praktyce pogodziło się już wcześniej, czego wyrazem były wypowiedzi podczas posiedzenia Biura z 5 grudnia⁵². Proces formowania Związku Młodzieży Wiejskiej przebiegał więc przy wymuszonej okolicznościami akceptacji ze strony partii. Dla przyszłego charakteru ZMW kluczowa będzie opublikowana 10 XII 1956 r. *Deklaracja o zasadach współpracy między PZPR a ZSL*. W tym dokumencie jednoznacznie (jeszcze przed ostateczną decyzją BP) opowiedziano się, za stworzeniem organizacji środowiskowych. Ponadto zaznaczono, że nowy ruch zrzeszający młodzież na wsi, może nawiązywać do dziedzictwa „Wici”, ale nie będzie reaktywował tej międzywojennej organizacji⁵³. Dodatkowo należy zaznaczyć, że *Deklaracja* nie została przygotowana na zasadach partnerstwa między partiami, a na zasadzie wykonania zamówionej usługi. Świadczy o tym protokół Biura Politycznego z 6 XII 1956 r., w którym odrzucono wcześniejszy projekt dokumentu, zarazem dając wytyczne do sporządzenia nowej wersji *Deklaracji*, zupełnie nie interesując się zdaniem swojego „koalicjanta”⁵⁴. W starszej literaturze można spotkać opinię, że dokument ten niejako sankcjonował tezy zawarte w wydanym przez 27 działaczy aktywu warszawskiego wspomnianego powyżej *Oświadczenie*⁵⁵. Pogląd ten jest błędny, ponieważ *Oświadczenie* napisano jeszcze przed sformulowaniem *Deklaracji*. Nie można jednak nie zauważyć bliźniaczo podobnych twierdzeń w obu dokumentach. *Oświadczenie* było więc tworzone co najmniej z myślą o aktualnym podejściu partii do spraw młodzieżowych. Osobą z ramienia PZPR odpowiadającą za organizacje młodzieżowe był wówczas członek

50 Zob.: *Protokół Nr 119 z posiedzenia Biura Politycznego w dniu 7 września 1956 r.*, [w:] *Dokumenty centralnych władz Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej marzec-listopad '56*, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski i in., Warszawa 2009, s. 344–345.

51 *Protokół Nr 148 posiedzenia Biura Politycznego w dniu 13 grudnia 1956 r.*, [w:] *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000, s. 244–245.

52 M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014, s. 377–378.

53 J.E. Czajkowski, op. cit., s. 201–202.

54 *Protokół Nr 147 posiedzenia Biura Politycznego w dniu 6 grudnia 1956 r.*, [w:] *Centrum władzy...*, s. 242.

55 J.E. Czajkowski, op. cit., s. 200–203.

BP KC PZPR oraz od marca 1957 r. przewodniczący komisji KC ds. młodzieży Roman Zambrowski⁵⁶.

Pod koniec listopada 1956 r. ZMP znalazł się w stanie wegetatywnym – wciąż istniał, nie prowadził jednak już praktycznie żadnej działalności. Doprowadziło to do sytuacji, w której część zarządów wojewódzkich zdecydowała się rozwiązać ZMP na swoim terenie (tak stało się np. w województwie krakowskim)⁵⁷. W tym stanie rozwiązanie ZMP stało się konieczną formalnością. Dokonano tego 10 I 1957 r. podczas V Plenum ZMP. Niestety, nie zachowała się lista obecności (lub jej zwyczajnie nie sporządzono) z tego spotkania, nie wiemy więc, czy J. Tejchma był na nim obecny. Nawet jeśli jednak uczestniczył w tym zgromadzeniu, to nie odegrał w nim żadnej roli – zachowany stenogram nie odnotował ani jednej jego wypowiedzi⁵⁸.

Dość szybko jasnym się stało, że w odradzającym się ZMW zaczynają dominować dwie grupy. Pierwsza z nich była dawnymi członkami „Wici”, chcącymi reaktywować organizację. W ich planach miała ona być względnie niezależna, a ewentualne wpływy PZPR zamierzano równoważyć, uciekając się do współpracy z ZSL. W tym kręgu surowo oceniano ZMP, pamiętając, że to z jego powodu „Wici” zostały zlikwidowane. Z tego względu niechętnie patrzono na dawnych lokalnych i centralnych liderów ZMP, uznając ich zazwyczaj za osoby skompromitowane. Do wymienionych powyżej powodów w oczywisty sposób dochodziły naturalne tarcia personalne. Natomiast druga grupa aktywistów składała się głównie z dawnych członków ZMP, niemających doświadczenia z „Wiciami”. Chcieli tworzyć nową organizację, zachowując przy tym lojalność wobec PZPR. Odrzucali więc autonomiczne czy federacyjne ambicje swoich konkurentów. Dodatkowo część z nich z racji młodego wieku nie mogła uczestniczyć w innej organizacji niż ZMP, a postulaty powrotu do dawnych rozwiązań były dla nich niezrozumiałe⁵⁹. Na lidera pierwszej grupy na szczeblu centralnym dość szybko wyrósł Wiktor Prandota, dawny kierownik organizacyjny ZG ZMW RP „Wici”. Nie ulega wątpliwości, że przywódcą drugiej grupy był J. Tejchma. Jednym z najbardziej konfliktotwórczych elementów tworzenia się ZMW był spór o nazwę organizacji. Środowisko związane z dawnymi „wiciarzami” pragnęło nazwy ZMW „Wici”, gdy osoby wywodzące się z ZMP optowały za skróconą formą, bez „Wici”. Nie był to spór kosmetyczny, dla obu stron był to konflikt mający rozstrzygać, czy powstający związek ma być bezpośrednim kontynuatorem międzywojennej organizacji,

⁵⁶ M. Szumiło, op. cit., s. 377–378.

⁵⁷ E. Tomaszewski, op. cit., s. 13, 31.

⁵⁸ AAN, ZMP.ZG, sygn. v/14, k. 1–102, Stenogram z V Plenum Zarządu Głównego Związku Młodzieży Polskiej – odbytego w dniu 10 I 1957.

⁵⁹ Nieautoryzowana relacja Stanisława Kruszniewskiego z 12 lipca 2024 r. [w zbiorach autora].

czy jednak zupełnie innym ciałem⁶⁰. Wiele osób podchodziło do tej sprawy niezwykle emocjonalnie, zdarzało się, że dawni „wiciarze” nie tylko rozpaczliwie apelowali o zachowanie dawnej nazwy, ale nawet przy tym płakali⁶¹! Sam J. Tejchma, jako dawny „wiciarz” i zetempowiec, w tym sporze bezdyskusyjnie stanął jednak po stronie popieranej przez PZPR. Korzenie „wiciowe” nie odegrały u niego większej roli. Zwyciężyły doświadczenia z ZMP.

Dość wyjątkowym przypadkiem było województwo krakowskie, gdzie pamięć o „Wiciach” była na tyle silna, że większość kół na tym terenie przyjęła starą nazwę⁶². Było to możliwe, ponieważ to ten rejon tradycyjnie skupiał ludowców, którzy tworzyli lokalne, aktywne środowisko⁶³. Tamtejsi działacze nie tylko już 3 grudnia utworzyli własną organizację ZMW „Wici”, ale 31 grudnia udało im się ją oficjalnie zarejestrować. Na jej czele stanął Mieczysław Rudnik, zaś 3 III 1957 r. nowym prezesem został Tadeusz Żelazny⁶⁴. Zrzeszenie to nie chciało się rozwiązać, nawet w obliczu utworzenia w województwie krakowskim ogólnokrajowego ZMW. Z pewnością miała na to wpływ zdecydowanie większa popularność „Wici” – w krakowskim zrzeszali oni 9 tys. członków, podczas gdy ZMW zaledwie 3 tys. Wysłali również swoją delegację na Krajową Radę ZMW, postulując np. przyjęcie nazwy ZMW „Wici” i zachowanie pełnej autonomii. W województwie krakowskim równolegle działały więc dwa konkurencyjne zarządy wojewódzkie. Stan ten trwał przez pięć miesięcy, zanim ZMW „Wici” uległy i 7 VII 1957 r. połączyły się z krakowskim ZMW. Zasadniczą rolę w wyrażeniu zgody na zjednoczenie odegrała interwencja miejscowego Komitetu Wojewódzkiego (KW) PZPR. Dnia 15 III 1957 r. na spotkanie Egzekutywy KW w Krakowie zostali zaproszeni nie tylko przywódcy dwóch organizacji z województwa, ale i sam J. Tejchma. Przewodniczący Tymczasowego ZG ZMW za najważniejsze uznał ograniczenie wszelkiego rodzaju nacisku na rzecz wypracowania platformy umożliwiającej połączenie obu organizacji. Propozycje te podpisał sugestiami, że nie ma innych możliwości działania w aktualnej rzeczywistości⁶⁵.

⁶⁰ J.E. Czajkowski, op. cit., s. 206.

⁶¹ Nieautoryzowana relacja Stanisława Kruszniewskiego z dnia 12 lipca 2024 r. [w zbiorach autora].

⁶² J.E. Czajkowski, op. cit., s. 207.

⁶³ R. Turkowski, *Działalność wiejskich organizacji młodzieżowych w PRL (1944–1989)*, [w:] „Jesteście naszą wielką szansą”. *Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*, pod red. P. Ceranki i S. Stępnia, Warszawa 2009, s. 116.

⁶⁴ L. Malinowski, op. cit., s. 78–79; A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994, s. 91.

⁶⁵ J. Rzepka, op. cit., s. 72; L. Malinowski, op. cit., s. 80–81; E. Tomaszewski, op. cit., s. 36.

W tej złożonej sytuacji J. Tejchma podejmował kroki w sprawie zjednoczenia organizacji w krakowskim na tyle łagodnie i stopniowo, że z jego metodami zgadzał się główny konkurent, czyli W. Prandota⁶⁶.

Powstanie Związku Młodzieży Wiejskiej

Krajowa Narada Młodzieży Wiejskiej odbyła się 10–11 II 1957 r. Wzięło w niej udział około 600 delegatów⁶⁷. Spotkanie miało charakter otwarty, na salę obrad mógł wejść każdy zainteresowany⁶⁸. Niestety, nie zachował się z niej żaden protokół. Wiadomo jednak, że już wtedy J. Tejchma odgrywał wiodącą rolę, wygłaszając referat *O programie i zadaniach Związku Młodzieży Wiejskiej*. Jego przemówienie zawierało docenienie roli ZMW RP „Wici” z jednoczesnym uznaniem postulatów tego ruchu za nieaktualne i anachroniczne. Dodatkowo bronił on dorobku ZMP twierdząc, że dawni członkowie ZMP mają pełne prawo do wstępowania do kształtującego się ZMW. Obiecował atmosferę swobody i zaufania, bez narzucanych z góry autorytetów. Zaatakował krakowskie „Wici”, twierdząc, że nie może istnieć organizacja nazywająca się postępową, a nieuznająca socjalistycznej ideologii⁶⁹. Nie powinno więc dziwić, że wystąpienie to spotkało się krytyką skrzydła „wiciarzy”, zarzucających J. Tejchmie brak autentyczności i samodzielności⁷⁰. Sprawą kluczową dla obrad stała się kwestia uchwalenia statutu. Wstępny projekt wypracowany przez odpowiednią komisję został odrzucony, gdyż – jak twierdzono – posiadał on zbyt wiele podobieństw do haseł „wiciowych”. Powołano więc nową komisję do stworzenia projektu, który po kilku miesiącach poddano dyskusji. Dokument ten, oprócz jednoznacznego określenia nazwy organizacji jako Związek Młodzieży Wiejskiej, zawierał punkt, o którym nawet nie dyskutowano na Krajowej Naradzie. Było to uznanie ideowego kierownictwa PZPR i ZSL.

Oprócz kluczowej sprawy statutu Narada przyjęła też dwie uchwały regulujące zarówno formy pracy kulturalno-oświatowej, jak i przysposobienia rolniczego⁷¹. 12 lutego odbyło się pierwsze Plenarne Zebranie TZG ZMW, na którym wybrano

⁶⁶ AAN, ZSMW.ZG, sygn. III/1, k. 91, Protokół nr 18 z posiedzenia Prezydium TZG ZMW odbytego w dniu 24 maja 1957.

⁶⁷ L. Malinowski, op. cit., s. 85.

⁶⁸ W. Prandota, op. cit., s. 118.

⁶⁹ J. Tejchma, *O programie i zadaniach Związku Młodzieży Wiejskiej*, [w:] *Materiały z Krajowej Narady Związku Młodzieży Wiejskiej. Warszawa 10–11 lutego 1957 r.*, Warszawa 1957, s. 6–22.

⁷⁰ L. Malinowski, op. cit., s. 86.

⁷¹ J.E. Czajkowski, op. cit., s. 212–215.

Prezydium. Przewodniczącym został J. Tejchma, pierwszym wiceprzewodniczącym przywódca „wiciowców” – W. Prandota, zaś drugim wiceprzewodniczącym Kazimierz Barcikowski⁷². Ze wspomnień W. Prandoty wynika, że przewagę liczebną w Zarządzie mieli ludzie będący jednocześnie członkami PZPR. Co więcej, twierdził on, że odbyło się wtedy tajne głosowanie, w którym J. Tejchma wygrał zaledwie jednym głosem, przy czym Prandota miał oddać głos na swojego konkurenta⁷³. Co ciekawe, częściowo taki bieg spraw potwierdzał sam J. Tejchma, twierdząc, że omawiane wybory wygrał jednym głosem, a W. Prandota oddał głos na niego, ale jednocześnie dodał, że on także zagłosował na swojego konkurenta⁷⁴. Zachowane dokumenty wyraźnie przeczą tym wspomnieniom w zakresie przewagi J. Tejchmy. Według protokołu ze spotkania, na 66 ważnych głosów W. Prandota otrzymał ich 32, a J. Tejchma – 34. Zwycięzca miał więc rzeczywiście drobną przewagę, jednak w rzeczywistości wybory nie przebiegły aż tak dramatycznie. Co ciekawe, sam J. Tejchma nie chciał izolacji „wiciowców” w kierownictwie ZMW. Wyraźnie popierał kandydaturę W. Prandoty na wiceprzewodniczącego⁷⁵. Wkrótce TZG ZMW został zaproszony na spotkanie z R. Zambrowskim. Skonfrontował on się z częścią dawnych „wiciarzy”, argumentując, że młodzież może nazwać swoją organizację tak, jak chce, z wyłączeniem nazwy „Wici”. Wymownie przy tym podkreślił, że: „Jest odwilż, ale nie będzie pluralizmu politycznego”⁷⁶. Z tych słów wyraźnie wynikało, jaka miała być rzeczywista rola ZMW.

Tymczasem Wydział Organizacyjny KC PZPR nie był zachwycony wynikami Krajowej Narady. W stosownej informacji możemy przeczytać:

Nie jest tajemnicą, że obecne Prezydium ZMW jest tworem dość sztucznym, powstałym przy pomocy „klucza partyjnego”. Stąd też nie może być mowy o jednolitości działania tego organu zwłaszcza, że za różnicami pozornie niewielkimi, które dzielą poszczególne grupy kryją się niewątpliwie różnice natury ideologicznej. Składa się na to i stosunek do działalności byłego ZMP, stosunek do całości minionego okresu, stosunek do Partii i ZSL, zręcznie rzucone ostatnio hasło pracy organicznej oraz cały szereg innych jeszcze czynników⁷⁷.

72 *Materiały z Krajowej...*, s. 62.

73 W. Prandota, op. cit., s. 119.

74 J. Tejchma, *Bunt przeciw starości*, Pułtusk–Warszawa 2017, s. 196; J. Tejchma, *Dialog z przeszłością...*, s. 139.

75 AAN, ZSMW.ZG, sygn. II/01, k. 4–5, Protokół nr 1 z pierwszego Plenum Tymczasowego Zarządu Głównego ZMW odbytego w Warszawie w dniu 12 lutego 1957 r.

76 W. Prandota, op. cit., s. 119.

77 AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie (dalej: KC PZPR), sygn. 237.VII–2726, k. 1, Informacja z 15 lutego 1957 r.

Warto również nadmienić, że podczas krajowego zjazdu wielu delegatów – będących wówczas młodymi, zaangażowanymi ludźmi – żywiła szczere przeświadczenie, że to oni będą realnie decydować o przyszłości i kierunku, w jakim pójdzie nowa organizacja. Wielu z nich miało w swoim myśleniu i decyzjach wręcz nie uwzględniać stanowiska PZPR⁷⁸. Stan ten dowodził, że nowe kierownictwo z Tejchmą na czele będzie musiało się zmierzyć z poważnymi wyzwaniami, aby zbudować jedność organizacyjną ZMW.

Za główne zagrożenie w procesie przejmowania kontroli nad ZMW Wydział Organizacyjny KC PZPR uznał W. Prandotę oraz innego „wiciowca” – Stanisława Kubasa, wówczas kierownika organizacyjnego TZG ZMW. Ów duet dysponował doświadczeniem zarówno politycznym, jak i organizacyjnym, a także ujawniał takie cechy jak: inteligencja, rzutkość, łatwość w nawiązywaniu kontaktów z młodzieżą, a także swojski (otwarty) sposób bycia, atrakcyjny dla szeregowych członków ZMW. Wyrażano wręcz obawy, czy J. Tejchma i K. Barcikowski będą w stanie równoważyć jego wpływy. Partia odradzała jednak forsowanie innych działaczy mających w przeszłości długoletnią działalność w ZMP, a także nalegała, by nie „utrącać mechanicznie” W. Prandoty i S. Kubasa. Proponowała natomiast stopniowe wysuwanie na ich miejsce, nowych wybijających się działaczy wiejskich⁷⁹. Znamienne również jest to, że wspomniani już ludowcy byli uznawani za osoby wybitne i ponadprzeciętnie inteligentne również przez H. Krzywdziankę, która podczas opisywanego powyżej sporu zajmowała przeciwne im stanowisko⁸⁰.

Po Krajowej Naradzie Młodzieży Wiejskiej nowo powstający związek росł licznie w imponującym tempie. W ciągu roku od swojego powstania liczył 120 tys. członków, zrzeszonych w siedmiu tysiącach kół. Był obecny w każdym województwie i w zdecydowanej większości powiatów. Jego komórki istniały w pięciuset Państwowych Gospodarstwach Rolnych, a także w urzędach i szkołach średnich⁸¹.

Tymczasem na kilka dni przed zaplanowanym na 27–28 II 1958 r. I Krajowym Zjazdem ZMW J. Tejchma odbył niezwykle ważne spotkanie. 19 lutego został on zaproszony na posiedzenie Sekretariatu KC, gdzie zreferował sytuację ZMW przed Zjazdem, a także przedstawił zagadnienia, które miały być przedmiotem obrad. Kierownictwu partyjnemu spodobał się kierunek rozwoju działalności Związku, nie obyło się jednak bez krytycznych uwag. Dotyczyły one głównie zbyt małego rozwoju organizacji

78 Nieautoryzowana relacja Stanisława Kruszniewskiego z dnia 12 lipca 2024 r. [w zbiorach autora].

79 AAN, KC PZPR, sygn. 237.VII–2726, k. 1–2, Informacja z 15 lutego 1957 r.

80 Nieautoryzowana relacja Haliny Krzywdzianki-Wróblewskiej z 4 listopada 2023 r. [w zbiorach autora].

81 J.E. Czajkowski, op. cit., s. 210.

w Państwowych Gospodarstwach Rolnych, spółdzielniach produkcyjnych oraz średnich szkołach rolniczych. Naciskano też na wzmocnienie ideologiczne związku, by móc oprzeć się „elementom pravicowym”⁸².

Podczas I Krajowego Zjazdu, obradującego w dniach 27–28 II 1958 r., przypieczętowano i rozwinęto decyzje podjęte przez Krajową Radę Młodzieży i Konferencję Ideologiczną. Priorytetem działań nowej organizacji stały się przedsięwzięcia produkcyjne, kulturalno-oświatowe i rozrywkowe. Uznano socjalizm za ideologię Związku, kierowniczą rolę PZPR w państwie i samodzielną rolę ZSL na wsi⁸³. W spotkaniu wzięło udział 1684 delegatów, dodatkowo zaproszono 300 gości⁸⁴. To jaką organizacją będzie ZMW zdefiniował przemawiający na początku Zjazdu Władysław Gomułka, I sekretarz KC PZPR, twierdząc, że „Związek Młodzieży Wiejskiej jest samorządną społeczno-wychowawczą organizacją polityczną. Stoi on na gruncie budowy socjalizmu, kierowniczą rolę w budowie socjalizmu sprawuje nasza partia – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza”. Jednocześnie I sekretarz zaznaczył potrzebę pełnej jedności kierownictwa związku. Oznaczało to wyeliminowanie inaczej myślących dawnych „wiciarzy”⁸⁵. A proces ten już trwał; z wygłoszonego na zjeździe sprawozdania Centralnego Tymczasowego Sądu Koleżeńskiego można było dowiedzieć się o pierwszym usunięciu działacza ZMW za nieodpowiednie poglądy oraz o pierwszej naganie za wzięcie udziału w demonstracji przeciwko likwidacji pisma „Po Prostu”⁸⁶.

Pozycja J. Tejchmy, mimo dalszej obecności wśród osób funkcyjnych ZMW dawnych „wiciarzy”, była niekwestionowana. Świadczą o tym np. obrady I Plenum ZG z 6 III 1958 r., podczas których J. Tejchma został wybrany na przewodniczącego Związku w „ogólnej zgodzie”, zaś o pozostałe czternaście miejsc w Prezydium toczyła się zażarta rywalizacja⁸⁷.

O skali napięć między orientacją „wiciową” a partyjną świadczyła również sytuacja poza stolicą. Praktycznie każdy pierwszy wojewódzki zjazd ZMW odbywał się w atmosferze napięć. W Łodzi po bardzo wyrównanym głosowaniu ostatecznie

82 Protokół Nr 147 z posiedzenia Sekretariatu KC PZPR (dotyczył ZMW), 19.II.1958 rok, Warszawa [w:] *Źródła i materiały Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego dotyczące „socjalistycznej przebudowy wsi” w okresie „małej stabilizacji” (1956–1970/1973)*, t. 2, wstęp, wybór i oprac. źródeł R. Turkowski, wprowadzenie do problematyki rolnej władz PRL wobec wsi w latach 1956–1989 J. Gmitruk, Warszawa–Kielce 2025, s. 205–206.

83 Ibidem, s. 81–84.

84 L. Malinowski, op. cit., s. 90.

85 AAN, ZSMW.ZG, sygn. 1/2a, k. 12–14, 20, Stenogram z I Krajowego Zjazdu Związku Młodzieży Wiejskiej.

86 Ibidem, k. 96–97.

87 E. Tomaszewski, op. cit., s. 96.

z niewielką przewagą wybory wygrali ludzie popierający dominację PZPR. Natomiast w Lubelskiem „wiciarze” próbowali zbojkotować wybory, licząc, że nie odbędą się ze względu na niską frekwencję. Wspomniane zjazdy były jednak z reguły dobrze reżyserowane, a liczbę członków lub sympatyków PZPR oraz ZSL we władzach ustalano wcześniej⁸⁸. Ostatecznie ZMW stanie się socjalistyczną organizacją czynnie realizującą politykę PZPR na wsi⁸⁹.

Część delegatów wróciła z lutowego Zjazdu z przekonaniem o nieautentyczności ZMW, krytykując całkowicie zgodny z wolą PZPR rezultat niedawnych obrad⁹⁰. Ostatnim elementem przegranej walki „wiciowców” było odejście z Zarządu Głównego i Prezydium ZMW w czerwcu 1958 r. W. Prandoty, Eugenii Jagiełło-Łysiowej i Mieczysława Rybaka. Cała trójka należała do ZSL, a swoje odejście uzgodniła wcześniej z NK ZSL⁹¹. Jednak nie wszyscy zwolennicy W. Prandoty odeszli z organizacji. Część postanowiła zaakceptować nową rzeczywistość i ostatecznie pozostała w ZMW⁹².

W tych okolicznościach kierownictwo PZPR z zadowoleniem uznało, że zjazd ZWM z lutego 1958 r. „zamknął [...] w zasadzie okres poprzednich trudności politycznych, wyrastających na gruncie fałszywych ocen Wici i ZMP”. Wycofanie niepokornych członków ZG ZMW z Prandotą na czele przyjęto z satysfakcją. Twierdzono, że obecność owych osób paraliżowała pracę ZG i ogniw terenowych, przez głoszenie tez, że ZSL pełni rolę „parobczańską” wobec PZPR⁹³.

Tytułem zakończenia – postawa Józefa Tejchmy

Józef Tejchma bezdyskusyjnie przez cały proces formowania się ZMW stał po stronie PZPR, elastycznie przystosowując się do ówczesnych realiów. Oznaczało to bezkompromisowe porzucenie dawnych, nastoletnich „wiciowych” ideałów. Postawa J. Tejchmy podczas narodzin Związku, realne poparcie udzielone mu przez dużą część jego kolegów, a także jego osiągnięcia podczas kierowania ZMW udowodniły, że partia nie pomyliła się, stawiając początkowo właśnie na niego. Pod jego przywództwem lojalna wobec PZPR część działaczy była w stanie całkowicie dostosować Związek do wymagań i potrzeb władzy. Jednak jego postępowanie wobec „konfliktu

⁸⁸ J. Rzepka, op. cit., s. 70.

⁸⁹ J.E. Czajkowski, op. cit., s. 220.

⁹⁰ E. Tomaszewski, op. cit., s. 98.

⁹¹ Ibidem, s. 99.

⁹² Nieautoryzowana relacja Stanisława Kruszniewskiego z dnia 12 lipca 2024 r. [w zbiorach autora].

⁹³ AAN, KC PZPR, sygn. v/59, k. 21, Ocena rozwoju ZMW i informacje o jego działalności.

krakowskiego”, a w szczególności starania o łagodne rozwiązanie sporu, udowodniało, że próby pewnego nawiązywania do spuścizny „Wici” w jego przypadku były szczerze. Dodatkowo stanowisko przewodniczącego ZMW dawało większą rozpoznawalność wśród prominentnych działaczy PZPR, w tym u samego W. Gomułki. Niewątpliwie był to ważny etap w jego dalszej karierze, umożliwiający mu późniejsze płynne przejście w 1963 r. do KC PZPR. Natomiast działalność kierowanego przez niego związku młodzieży wyraźnie pokazuje, że jego przedsięwzięcia uczyniły życiowy start dla milionów młodych, urodzonych na wsi Polaków, trochę łatwiejszym.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Archiwum Szkół Partyjnych w Akademii Nauk Społecznych w Warszawie

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie

Związek Młodzieży Polskiej. Zarząd Główny w Warszawie

Związek Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej. Zarząd Główny

Archiwum Państwowe w Rzeszowie

Zarząd Wojewódzki Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici” w Rzeszowie

Źródła drukowane

Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000.

Dokumenty centralnych władz Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej marzec-listopad ’56, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski i in., Warszawa 2009.

Materiały z Krajowej Narady Związku Młodzieży Wiejskiej. Warszawa 10–11 lutego 1957 r., Warszawa 1957.

„My z Zetempe...”. *Upadek i likwidacja Związku Młodzieży Polskiej (1955–1957)*, oprac. M. Wierzbicki, Warszawa 2004.

Na powitanie ZMW 1980. Publicystyka z lat 1956–1957, wybór i oprac. S. Jarecka-Kimłowska, Warszawa 1982.

„Po Prostu” 1956

Poznań 1956 – grudzień 1970, Paryż 1971.

Prandota W., „Wici” w płomieniach. *Wspomnienia z lat 1944–1972*, Warszawa 2007.

„Sztandar Młodych” 1956

Tejchma J., *Bunt przeciw starości*, Pułtusk–Warszawa 2017.

„Zielony Sztandar” 1956

Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici” w walce o postęp i sprawiedliwość społeczną. Wybór dokumentów 1928–1948, przedm. D. Gałąj, wstęp i oprac. E. Gołębiowski i S. Jarecka-Kimłowska, Warszawa 1978.

Źródła i materiały Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej dotyczące „socjalistycznej przebudowy wsi” w okresie stalinizmu (1948–1956), t. 1, wstęp, wybór i oprac. źródeł R. Turkowski, wprowadzenie do problematyki kolektywizacji wsi J. Gmitruk, W. Ważniewski, Warszawa–Kielce 2024.

Źródła i materiały Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego dotyczące „socjalistycznej przebudowy wsi” w okresie „małej stabilizacji” (1956–1970/1973), t. 2, wstęp, wybór i oprac. źródeł R. Turkowski, wprowadzenie do problematyki rolnej władz PRL wobec wsi w latach 1956–1989 J. Gmitruk, Warszawa–Kielce 2025.

Literatura

Andrykiewicz J., *Związek Młodzieży Wiejskiej w latach 1957–1976*, Warszawa 2002.

Choniawko A., *Związek Młodzieży Wiejskiej w Wielkopolsce 1957–1976. Podstawowe fakty i dane statystyczne*, Poznań 1984.

Czajkowski J.E., *Związek Młodzieży Wiejskiej w latach 1956–1976*, [w:] *Przed „Wiciami” i po „Wiciach”. Zarys dziejów ruchu młodowiejskiego*, praca zbiorowa pod red. K. Przybysza, Warszawa 1986.

Friszke A., *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.

Gmitruk J., *Od reformy rolnej do kolektywizacji rolnictwa w latach 1944–1956*, [w:] *Źródła i materiały Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej dotyczące „socjalistycznej przebudowy wsi” w okresie stalinizmu (1948–1956), t. 1, wstęp, wybór i oprac. źródeł R. Turkowski, wprowadzenie do problematyki kolektywizacji wsi J. Gmitruk, W. Ważniewski, Warszawa–Kielce 2024.*

Gmitruk J., *50. rocznica powstania Związku Młodzieży Wiejskiej 1957–2007*, [w:] *Polskę pięknieć i uładzać... W 50. rocznicę powstania Związku Młodzieży Wiejskiej*, Warszawa 2007.

Gmitruk J., *Z dziejów polskiego ruchu młodzieży wiejskiej*, Warszawa 2018.

Historia Związku Młodzieży Wiejskiej w południowej Wielkopolsce, pod. red. M. Łapy, [Kępno, ok. 2015].

Kwiek J., *Rok 1956 w Krakowie i województwie (wybrane problemy)*, Kraków 1999.

Lewandowski S., *Formy dyskryminacji i metody ograniczenia aktywności chłopów przez komunistów w latach 1956–1990*, [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego, t. 2: 1956–1989. Materiały z konferencji naukowej, 27–28 listopada 2003 r. w Rzeszowie pt. „Wieś i ruch ludowy a władza w PRL w latach 1956–1989”*, pod red. nauk. J. Gmitruka, Z. Nawrockiego, Warszawa 2004.

Machcewicz P., *Polski rok 1956*, Warszawa 1993.

Malinowski L., *Związek Młodzieży Wiejskiej 1957–1976. Studium historyczno-socjologiczne*, Warszawa 1989.

Niezapomniane wczoraj 1957–1976, pod red. W. Borsuka, Warszawa 2009.

Nowak E., *Związek Młodzieży Wiejskiej 1957–1973. Organizacja, jej funkcje i formy pracy. (Na przykładzie województwa łódzkiego)*, Warszawa 1984.

- Piotrowski K.M., *Związek Młodzieży Wiejskiej na Białostocczyźnie 1957–1976*, Białystok 1988.
- Polskę pięknić i uładzać... W 50. rocznicę powstania Związku Młodzieży Wiejskiej*, Warszawa 2007.
- Przed „Wiciami” i po „Wiciach”. Zarys dziejów ruchu młodowiejskiego*, praca zbiorowa pod red. K. Przybysza, Warszawa 1986.
- Reczek R., Máthé Á., Jankowiak S., Kościański R., *Miasta wolności. Poznań–Budapeszt 1956*, Poznań–Warszawa 2021.
- Rzepka J., *Związek Młodzieży Wiejskiej. Quo vadis?*, Warszawa 2004.
- Seklecki S., *Dzieje Związku Młodzieży Wiejskiej na Pomorzu i Kujawach w latach 1957–1976*, Bydgoszcz 1987.
- Szumilo M., *Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970 – próba zdefiniowania*, [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumilo, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015.
- Szumilo M., *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014.
- Tejchma J., *Dialog z przeszłością otwartą na przyszłość*, Warszawa 2014.
- Tomaszewski E., *Związek Młodzieży Wiejskiej 1957–1976*, Warszawa 1985.
- Turkowski R., *Działalność wiejskich organizacji młodzieżowych w PRL (1944–1989)*, [w:] *„Jesteście naszą wielką szansą”. Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*, pod red. P. Ceranki i S. Stępnia, Warszawa 2009.
- Uporczywe pragnienie wspólnoty. Związek Młodzieży Wiejskiej na Uniwersytecie Warszawskim*, red. J.G., Borowski, T. Gąsiorowski, J. Gmitruk, T. Wiśniewski, Warszawa 2020.
- Wierzbiński M., *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006.

Materiały niepublikowane

- Nieautoryzowana relacja Stanisława Kruszniewskiego z 12 lipca 2024 r. [w zbiorach autora].
- Nieautoryzowana relacja Haliny Krzywdzianki-Wróblewskiej z 4 listopada 2023 r. [w zbiorach autora].
- Relacja Antoniego Tejchmy z 24 lutego 2023 r. [w zbiorach autora].
- Tejchma A., *Chalupa nad Krzykopą*, cz. 1–2, Warszawa 2010, s. 19 [cyfrowa kopia w zbiorach autora].